

УДК 939.8

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

М.В.ГЕРАСИМЕНКО - викладач, ХДСГІ

Процес демократизації суспільства, розпочатий в Україні з моменту придбання нею незалежності, передбачає широкий розвиток місцевого самоврядування. Щоб забезпечити ефективність і уникнути деяких можливих помилок у роботі цих органів, доцільно вивчити і спиратися на досвід діяльності подібних структур кінця XIX-початку XXст. - земств. Тим більше, що їх становлення відбувалося в складний період переходу суспільства до нових соціально-економічних відносин, який у деякій мірі відбиває сучасні умови реформування суспільного життя.

Незважаючи на труднощі перехідного етапу, земства за досить короткий час змогли досягти помітних результатів у багатьох напрямках своєї роботи. Найбільших успіхів, із чим погоджуються майже всі науковці-земствознавці, було досягнуто цими закладами в сфері охорони народного здоров'я /1/. У теперішній час розвалу системи медичної допомоги здобутки земств у цій галузі все більше привертають до себе увагу дослідників.

Тема земської медицини в історіографії розкрита в основному у вигляді узагальнення діяльності всіх земств, що значно збіднює історичну практику /2/. Щоб побачити повну картину медичної справи у всій її різноманітності, доцільно дослідити роботу і окремих земств, що є метою нашого наукового пошуку. А саме, вивчення початкового періоду діяльності земств Херсонської губернії з організації медичної допомоги населенню Південноросійського краю. Краю, який займав значну територію з дуже етнічно різноманітним населенням, переважна більшість якого проживала в сільській місцевості.

Херсонські губернське і повітові земства були засновані в 1865р. У цьому ж році вони приступили до виконання своїх обов'язкових та необов'язкових повинностей /3/. Згідно з "Положенням про губернські і повітові земські заклади" опікування про народне "здравие" було віднесено до необов'язкових їхніх функцій. Цей документ надавав право земським установам організувати медичну частину на свій розсуд, тим більше, що практичний досвід був майже відсутнім.

У дореформений час відповідальність за медичну допомогу населенню в Херсонській губернії покладалася на різні відомства: Прикази громадської опіки, лікарську управу, Палату державного майна, управління військових поселень, опікунський комітет над іноземними поселенцями Півдня Росії. Незважаючи на їх чисельність, вони були байдужими до потреб населення, а за умов відсутності фінансування вся робота щодо лікарської допомоги зводилася до письмових звітів. Про "організацію реальної допомоги мова навіть і не йшла" /4/.

Особливо беззахисним перед чисельними хворобами було сільське населення. Жителі села могли розраховувати тільки на першу медичну допомогу, так як більш кваліфіковану можна було отримати лише в стаціонарному закладі, а всі лікарні, амбулаторії розташовувалися в містах.

Офіційну сільську медицину представляли фельдшери й щеплювачі віспи. Якщо діяльність останніх обмежувалася тільки щепленнями, тим паче, що крім цього вони нічого робити не вміли, то фельдшери завідували приймальнями, які були створені майже в усіх волостях. Професійна підготовка цієї категорії медиків у багатьох випадках теж викликала сумнів і в подальшому спонукала земства неодноразово звертати на це увагу. Гласний П.Фатуровський на одному із засідань губернського зібрання запропонував навіть влаштувати випробування фельдшерів, так як "Московский Воспитательный Дом по нашей просьбе прислал самого лучшего, а он оказался никуда не годным" /5/. Тому і перша медична допомога не завжди надавалася кваліфіковано. Це змушувало селян часто звертатися по допомогу до різних знахарів та повитух.

Народні "цілителі", напевно, залишалися єдиним джерелом надії й для хворих поміщицьких селян, а вони перед реформою 1861р. складали майже половину /46,3%/ від загального числа селян губернії /6/. Становище медичної допомоги цієї частини населення в зв'язку з відсутністю документальних свідчень залишається не вивченим. Проте, відомі факти, коли деякі поміщики в своїх маєтках будували шпиталі, запрошували для роботи в них лікарів. Так, у свій час були відкриті лікарні в маєтках князя Кочубея /с.Загрядовка/, Великого князя Михайла Миколайовича /с.Грушовка/ Херсонського повіту, їх послугами користувалося все місцеве населення.

У перші роки свого існування земства губернії в галузі медицини в основному займалися вивченням стану, виявленням недоліків та формуванням поглядів на правильну та ефективну її організацію. Багато вчених, досліджуючи цей період роботи земських закладів, відзначають, що вони "возбуждая важные вопросы блага народно-

го" особливої активності на практиці не виявляли. Таке відношення самоврядових установ до охорони народного здоров'я, освіти, на їх думку, було зумовлено тим, що ці повинності законодавчо відносилися до необов'язкових /7/. З такими висновками не можна не погодитися. Але у випадку із земствами Херсонської губернії, на наш погляд, треба брати до уваги й інші чинники, які стримували їх дієвість і носили об'єктивний характер.

По-перше, процес передачі медичної частини від різних відомств до земств затягнувся на декілька років. Він здійснювався в міру того, як державні органи поступово приходили до усвідомлення доцільності зосередити медичну справу в одних руках. Так, якщо медична база Приказів громадської опіки була передана земствам відразу ж з моменту їх становлення, то від опікунського комітету над іноземними поселенцями вона перейшла лише в 1671р. /8/. Така ситуація вимагала постійного коригування існуючих планів і тим самим відволікала від більш продуктивної праці.

По-друге, відсутність коштів на улаштування та розвиток медицини. Основним джерелом фінансування сфери здоров'я були капітали Приказів громадської опіки. Після її переходу до складу земств, ці суми уряд фактично заморозив. Тільки 1 червня 1868р. за наказом його Величності капітали громадської опіки були передані в повне розпорядження губернському земству. До цього ж часу навіть утримання переданої матеріальної частини залишалося проблематичним. Так, Одеська, Херсонська та Тираспільська управи з-за нестачі коштів неодноразово ставили перед губернським земським зібранням питання про закриття повітових лікарень. Губернська управа з цим погоджувалася /9/.

По-третє, відсутність на законодавчому рівні розмежування обов'язків між губернським і повітовими земствами, положень про їх взаємовідносини. Розділивши передану матеріальну базу медицини, вони, особливо повітові, дуже ревниво оберігали сфери свого впливу від втручання будь-кого. Часто прохання губернського земства надати ту чи іншу інформацію про стан медичної справи на місцях, земствами повітів ігнорувалося. Характерною в цьому відношенні була позиція, яку висловила Олександрійська управа, що "ввиду ограниченных средств, представленных земствам на устройство медицинской части в уездах, отвлечение медицинских чинов от дела для изготовления различных сведений представляется не только совершенно не нужным и невозможным, но даже вредным" /10/.

Повітова "самостійність" нерідко межувала з анархією в медичній справі, приводила до низької ефективності мір, що приймалися, а подекуди й недоцільного використання матеріальних ресурсів.

У питаннях медицини, які мали як місцеве, так і губернське значення, земства часто втягувалися в дебати, що відволікало їх від практичної роботи.

По-четверте, недостатність нормативної бази для медичних установ та медичного персоналу. Так, визнаючи державну важливість щеплень населення від віспи, Олександрійська та Єлизаветградська повітові управи для їх більш дієвої участі в цій справі чекали відповідних постанов уряду, про що і клопотали перед губернським зібранням /11/. Правила їм були необхідні для того, щоб, крім переконань, мати й інші засоби впливу на ту частину населення, яка відмовлялася від цих профілактичних заходів. А відмови були частими, адже в суспільстві заботи щодо офіційної медицини залишалися доволі стійкими. Тим більше, щеплення інколи ставали причиною занесення різних інфекційних хвороб здоровим людям, про що свідчать звіти лікарів.

Не треба забувати і про те, що населення Херсонської губернії було дуже етнічно різноманітним. Культурні традиції, вірування деяких груп, зокрема розкольників, не дозволяли втручання медицини в приватне життя їх членів. Переконати цих людей у суспільній необхідності й важливості зробити щеплення медикам удавалося далеко не завжди.

Відсутність нормативних документів щодо обов'язків медичного персоналу нерідко була причиною їхньої безвідповідальності. Намагання Ананівського, Тираспільського та інших земств розробити такі інструкції для своїх спеціалістів у зв'язку з різними підходами, а відповідно й різними вимогами, мало чим сприяли справі організації реальної медичної допомоги населенню.

Всі ці вищезазвані фактори разом, безперечно, заважали земствам у їх роботі щодо розбудови медичної частини в губернії. Якщо брати до уваги і те, що матеріальна база медицини була майже відсутня, як і будь-який практичний досвід, то на більш дієву їхню участь та помітні результати в охороні народного здоров'я в перші роки свого існування навряд чи можна було сподіватися. Проте і в цей період поліпшення ситуації в медичній справі стали очевидними.

У спадок від Приказів громадської опіки Херсонським земствам дісталася сім лікарень, їх стан був жахливим. Здебільшого вони нагадували не лікувальні заклади, а богадільні. Це зазначив і губернатор Клушин, відвідавши названі установи до їх передачі земствам /12/. Населення цуралося цих закладів і тільки великі злидні та крайня необхідність приводили сюди хворих. Так, у губернській лікарні на 60 ліжок зайнятими були лише 38 /13/.

Земства, як показує дослідження, відразу активно включилися в наведення порядку в лікарнях. На ремонт, придбання інвентаря, медикаментів були виділені кошти. У деяких із них збільшили штат лікарів та обслуговуючого персоналу, посилили контроль за їх професійною діяльністю, зменшили оплату за лікування. Особлива увага була приділена санітарному стану. І вже 27 жовтня 1868р. в листі до губернської управи Херсонський губернатор повідомляв, що "осмотрев богоугодные заведения, нашел их в совершенном порядке" /14/. Запис про те, що теж "нашел как медицинскую, так и хозяйственную часть в отличном порядке" зробив у книзі перевіряючих військово-медичний інспектор Одеського військового округу Відінський, перевіряючи за наказом Новоросійського і Бесарабського генерал-губернатора 13 серпня 1869р. Бериславську земську лікарню /15/. Це стосувалося і всіх інших лікарень.

Проведені зміни були помічені населенням. Кількість пацієнтів тієї ж губернської лікарні до кінця 1868р., як свідчить звіт, фактично збільшилася до 115 чоловік /16/. У зв'язку з цим виникло питання про необхідність розширення числа штатних місць.

Крім упорядкування лікарень, більшість земств, усвідомлюючи, що "только правильное устройство медицины в народе благотельно отвратит его от искания помощи в знахарстве, к которому он по необходимости должен прибегать, за неимением других средств", спираючись на допомогу спеціалістів, займалася організацією медичної частини на місцях. З метою охопити лікарською допомогою щонайбільшу кількість населення всі повіти губернії були поділені на медичні дільниці. Кожною із них завідував лікар. У його розпорядженні знаходилося певне число фельдшерів і акушерок. Так, як у більшості випадків молодший медичний персонал не мав спеціальної освіти і був "крайне невежественным", у жовтні 1872р. для їх підготовки за ініціативою повітових земств при губернській лікарні відкрилася фельдшерська школа, а згодом і повивальний інститут. Щоб медична допомога стала доступною всім верствам населення, була переглянута система оплати за лікування. Для незаможних хворих медичні послуги почали надаватися безкоштовно.

Починання земств відразу ж привернули до себе увагу населення. "Жители,- як доповідала Ананєвська земська управа,- ревностно заявили свою готовность пособлять ... упрочению медицины" /17/. У цьому, на наш погляд, і полягає важливість початкового етапу творення земської медицини, недооцінювати який не можна. Попри всі труднощі земствам удалося в цей період перебороти різні заботони щодо офіційної медицини, переконати населення в суспі-

льній її корисності. Це багато в чому обумовило майбутні досягнення в охороні народного здоров'я.

Важливим є і те, що через помилки та невдачі земські органи набували певного практичного досвіду. Цей досвід привів їх до усвідомлення необхідності централізації медичної справи з одночасним зосередженням основної уваги до її розбудови на місцях. Тільки єдність дій і взаємовідповідальність, планомірна і систематична робота повинні були гарантувати успіх справи. Ці висновки, згодом, лягли в основу розробленої земськими установами програми розбудови медичної частини в губернії /18/. Сумлінне виконання її положень у подальшому підтвердило правильність вибраного шляху.

1. Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России.-М., 1990.-С.46.

2. Веселовский Б. История земства за 40 лет.-СПб., 1909-1911, Т. 1-4; Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России.-М., 1990; Маслов С. Земство и его эконоимическая деятельность за 50 лет существования, 1864-1914.-М., 1914; та інші.

3. Полное собрание законов Российской империи. 2-е собр.-Т.39.-отд.1.-Ст40457.-С.2.

4. Итоги двадцати-пятилетия Херсонского городского самоуправления.-Херсон, 1896,-С.60.

5. Журналы заседаний Херсонского губернского земского собрания //Сборник Херсонского земства.-Херсон, 1809.-№2.-С.166.

6. Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899г., Вып.II.-Херсон, 1905.-С.197.

7. Веселовский Б.История земства за 40 лет. -СПб., 1909.-Т.1.-С. 271.

8. История Херсонского губернского земства 1865-1874.-Херсон, 1875.-С.331.

9. О средствах содержания уездных больниц //Сборник Херсонского земства.-Херсон, 1868.-№11.-С.33.

10. Народное здравие. Об оспопрививании // Сборник Херсонского земства.-Херсон, 1868.-№2.-С.63.

11. Там же.-С.64.

12. История Херсонского губернского земства 1865-1874.-Херсон, 1875.-С.318.

13. Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899г., Вып.II.-Херсон, 1905.-С.228.

14. О результатах осмотра Херсонских богоугодных заведений начальником губернии //Сборник Херсонского земства.-Херсон, 1869.-№1.-С.13.

15. Отчет Херсонской уездной земской управы /с 1 августа 1868г. по 1 августа 1869г. //Сборник Херсонского земства.-Херсон,1869.-№8.-С.20.

16. Краткий отчет по богоугодным заведениям /с 1 января по 1 октября 1868г. //Сборник Херсонского земства.-Херсон,1868.-№12.-С. 35.

17. Записка "О ходе и настоящем положении земского дела в Ананевском уезде" //Сборник Херсонского земства.-Херсон,1868.-№9.-С.27.

18. Народное здравие. Об устройстве медицинской части в губернии //Сборник Херсонского земства.-Херсон,1874.-№3.-С.9.